

ՎԱՀԱՆ ՏԵՐ-ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ (Ծննդյան հարյուրամյակի առթիվ)

Թուրքմենչայի պայմանագրի համաձայն, 1828 թվականին, Արևելյան Հայաստանը ապատագրվելով պարսիկ խաների ատելի տիրապետությունից, միացվում է Ռուսաստանի կայսրությանը:

Ի կենսագործումս հիշյալ պայմանագրի, մոտ 45 հազար հայեր այդ տարիներին ներգաղթում են Հայաստան: Նրանց թվում Վայոց ձոր է ներգաղթում նաև, որքացած վիճակում, Առաքել Տեր-Աստվածատրյանը և իր քրոջ հետ բնակություն հաստատում նոր հիմնադրվող Մալիշկա գյուղում: Մի քանի տարի անց մահանում է գյուղի Տեր Սարգիս անունով քահանա: Նրա մահվանից հետո քահանա է ձեռնադրվում հոգևորականների շառավիղ Առաքել Տեր-Աստվածատրյանը, և Վայոց ձորի Մալիշկա գյուղում սկսվում է Տեր-Առաքելյան տոհմը:

Վահան Տեր-Առաքելյանը Տեր Խաչատուրի երրորդ որդին էր: Նա ծնվել է 1883 թվականի սեպտեմբերի 5-ին: Նախնական կրթությունն ստացել է իր հոր մոտ, գյուղի դպրոցում:

Տեր Խաչատուրը տեսնելով, որ իր որդին ունի արտակարգ ընդունակություն և ուսանելու անհագ ցանկություն, որոշում է իր մանչուկին փոխադրել Գևորգյան ձեմարան՝ ուսումը շարունակելու համար:

1896 թվականին տասներեքամյա գեղջուկ պատանին քահանա հոր ուղեկցությամբ գալիս է Էջմիածին: ձեմարանում ընդունելության քննությունները հաջողությամբ հանձնելով, նա ընդունվում է դպրոցական բաժնի Ա դասարանը: Այս բաժնի վեց դասարանները փայլուն կերպով վերջացնելուց հետո, 1902 թ. ընդունվում է ձեմարանի բարձրա-

գույն՝ լսարանական բաժինը, որտեղ երեք տարի ուսանելուց հետո, 1905 թվականին, 22 տարեկան հասակում, ավարտում է հայագիտության այն ժամանակվա բարձրագույն դպրոցը՝ Գևորգյան ձեմարանը:

Վայոց ձորեցի գեղջուկ մանչուկին բնությունն օժտել էր նաև հազվագյուտ մի շնորհով. նա հմայիչ ու գերող ձայն ուներ և երաժշտական նուրբ լսողություն: Ամենայն հավանականությամբ, առավելապես այս վերջին հանգամանքը ստիպում է Հայր Կոմիտասին ջերմ հոգատարություն ցուցաբերել և առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել սև աչք ու ունքով, զանգրահեր, բարձրահասակ, թխադեմ, գեղեցկատես և շնորհաշատ պատանու վրա՝ նրան հաղորդակից դարձնելով երգի ու երաժշտության դժվարին արվեստին, բացահայտելով դրա յուրահատուկ հմայքն ու ծանոթացնելով նրան կատարողական արվեստին, երաժշտական գիտության նրբություններին, նրա մեթոդներին, եղանակներին և այլն:

Այդ մասին ինքը Վահան Տեր-Առաքելյանը Կոմիտասի մասին գրած «Անհիշաչար մարդը» վերնագրով իր հուշերում ասում է. «Կոմիտասն առանձնապես գուրգուրում էր ձայնեղ և երաժշտաւէշ տղաներին: Վերջիններիս թվին էր պատկանում յողորմ գրողը»:

Պրպտող, համեստ, հեզահամբույր և ուսման ծարավի աշակերտը, ինչպես որ պետք էր ենթադրել, շուտով դառնում է իր ուսուցչի արժանավոր սանը, նրա հանձարի երկրպագուն ու հետագայում կոմիտասյան երգի ակտիվ պրոպագանդիստը և մեկնաբանը: Շատ ժամանակ չանցած Վահանը Կոմիտաս-

սի երգչախմբի անգերապանցելի մեներգիչն է դառնում:

Անմահ Կոմիտասի արժանավոր սաներից, նրա երգչախմբի անդամ, երաժշտագետ, ճեմարանավարտ հանգուցյալ Մելքոն Քրիշչյանը հետևյալ կերպ է բնութագրում Վահանին Կոմիտասի մասին գրած իր «Անմար կանթեղ» հուշերում. «...Վահանի մասին թույլ եմ տալիս ինձ այսպես ասել. եթե ես Վահանին ամբողջ հոգով սիրած չլիների, անպատճառ նրան կնախանձեի: Ինչպե՞ս կարող էր վար-

մեր», «Ով վարմանալի», «Մոկաց Միրզա», «Ցնծա, վարթնիր», «Ալեյուիա», «Սուրբ-Սուրբ», «Սև մութ ամպեր» և այլն:

Սակայն երգչի ամենասիրած երգը և նրա կատարողական արվեստի գագաթնակետն է եղել «Անտունին»: Երիտասարդ երգիչն այնպիսի խորը, հույզումնալից զգացմունքով է հաղորդել դահլիճին պապենական օջախը կորցրած, անհանգրվան, պանդուխտ հայի կսկիծով լեցուն այդ ողբը, որ համընդհանուր սարսուռ է ազդել դահլիճին:

Վահան Տեր-Առաքելյանը Կոմիտաս վարդապետի հետ (1908 թ.)

պետը նրան ջերմորեն չսիրել, քանի որ Վահանին բոլորն էին սիրում իր հրաշալի ձայնի և շենշող բնավորության համար: Վահանն էր, որ մեզ փրկում էր Էջմիածնական ճեմարանական հանդեսներում, Տփլիսի հայտնի համերգում, քանի որ վարպետը Վահանին, իբրև մեներգչի, մոտավոր իսկ չափով փոխարինող չուներ: Նա սյունն էր և առհասարակ Էջմիածնի փայլուն աստղը:

Մի այլ տեղ նույն հուշերի հեղինակը գրում է. «Վահանի մասին դու մի մտածիր, հավանորեն նա Մոսկվա կգնա»: Այսպես է ասել մի պոպոզի ժամանակ Կոմիտասը Մ. Քրիշչյանին:

Վահան Տեր-Առաքելյանը 1905 թվականի հայտնի կոմիտասյան համերգում հանդես է եկել մի շարք փայլուն մեներգերով՝ «Հայր

Արժանահիշատակ այդ համերգից հետո, Վահանին տասնյակ ու տասնյակ ողջունողների մեջ առաջինն էին Վրթանես Փափազյանն ու Հովհաննես Թումանյանը: Վերջինս Կոմիտասի հետ ողջագուրվելուց հետո, դառնում է Վահանին՝ ձեռքը դնելով նրա ուսին. «Հրաշալի է քո ձայնը, տղաս, հրաշալի, կոմիտասյան հայ երգը արժանի կատարող ունի»: Հիացմունքի այս արտահայտությամբ է առաջին անգամ դիմում մեծ բանաստեղծը ջնորհաշատ երգչին:

1905 թվականի Կոմիտասի հանրահայտ համերգը նոր, համընդհանուր համբավ է բերում Վահանին, և որպես երգիչ նա արդեն դուրս է գալիս ճեմարանյան սահմաններից՝ դառնալով համազգային:

Երգչախմբի և հատկապես մեներգչի մա-

սին ժամանակի մամուլը դրվատանքի շատ էջեր է նվիրել ու պետեղել նրա լուսանկարը:

Վահանը Անդրկովկասի պանական խոշոր քաղաքներում երգչախմբի հետ, Կոմիտասի ղեկավարությամբ, որպես մեներգիչ, մասնակցել է բազմաթիվ համերգների:

Ավելի ու ավելի մոտիկից ճանաչելով իր շնորհալի, խոստումնալից աշակերտին՝ Կոմիտասը նրա մեջ տեսնում է ապագա խոշոր երաժշտին: Այդ պատճառով, ճեմարանն ավարտելուց հետո, նրան ուղարկում է Պետերբուրգի կոնսերվատորիան ուսանելու: Այստեղ Վահանը, որպես ազատ ունկնդիր, մասնակցում է նաև Պետերբուրգի համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի պարապմունքներին:

Կոնսերվատորիայում սովորելու տարիներին, նա միաժամանակ երգում է Մարիինյան (այժմ՝ Կիրովի անվան) թատրոնի երգչախմբում և Պետերբուրգի հայկական եկեղեցում:

Վահան Տեր-Առաքեյանի կատարողական արվեստի երկրպագուն է եղել նաև Եղիշե Չարենցը: Ահա թե ինչ է գրում իր հուշերի մեջ երաժշտագետ Աղավնի Մեսրոպյանը. «...Մի երեկո... 1929 թվականի գարնանը, կոմիտասյան ծրագրով մի քանի համերգներ տալու համար Թիֆլիսի բնակարանիս մեջ, Կոմիտասի էջմիածնական հայտնի սան Վահան Տեր-Առաքեյանը, նրա աշակերտուհի Արփիկ Մելիք-Մուշկամբայանը ու ես, մեր վերջին փորձը կկատարեինք: ...Անկատելիորեն ներս մտավ մեր Չարենցը և առաջին րոպեից զգալով կոմիտասյան մոտիվներն ու շունչը, լուռ ու մունջ, առանց նույնիսկ բարևելու գլխի թեթև շարժումով, մատների ծայրի վրա անցավ ու նստեց անկյունի բազմոցի վրա:

Կոմիտասյան եղանակներն սկսեցին կենդանանալ Վահան Տեր-Առաքեյանի քաղցր ձայնի միահյուսվող տենորի ու բարիտոնի մեջ, պարզ ու խորունկ հույումների ալիքներով... հայտագրի առաջին մասի ավարտումից հետո, Չարենցը, ոգևորված, մոտեցավ մեկ ու առանձին-առանձին բարևելուց հետո, դարձավ Վահանին ու ասաց. «Իպուր ես ասում, որ քսաներորդ դարը հրաշքներ չի ճանաչում... ահա ձեզ երկու հրաշք, առաջինը կոմիտասյան երգերի Չեր կատարումը... իսկ երկրորդը՝ Չեր կատարումը լսելու այս անակնկալ երջանկությունս»:

Վահան Տեր-Առաքեյանը Կոմիտասի հետ և առանձին 1909 թվականին ձայնագրվել է Ալեքսանդրապոլում: Այդ ձայնագրություններից միայն 3—4 ձայնապնակ պահպանվում է ՀՍՍՀ ռադիոկոմիտեի ձայնադարանում:

Ի դեպ Հայկական ՍՍՀ գիտությունների

ակադեմիայի թղթակից անդամ, արվեստագիտության դոկտոր Ռուբեն Չարյանը իր «Հուշապատում» գրքի երկրորդ հատորում, Մարտիրոս Սարյանի մասին գրած հուշերում, Տեր-Առաքեյանի մասին հետևյալ հետաքրքիր ու սրտառույց դեպքի մասին է պատմում. «Եկավ Սիրավյանը, որ մի երկու օր չէր երեկացել: Ասաց, թե մի փոքր առաջ ռադիոյով լսել է Կոմիտասի և Վահան Տեր-Առաքեյանի միատեղ երգն ու հիացել»: Եվ հետո՝

«Ես Սարյանին հարցրի, թե Տեր-Առաքեյանին ճանաչո՞ւմ էր:

— Ինչպես չէ: Ավելի մարդ էր, մաքուր, բյուրեղյա: Շատ եմ լսել նրա երգը:

Հարցրի, թե չի՞ նկարել:

— Չէ, դժբախտաբար չեմ նկարել, ի՞նչ իմանայի, որ այդպես դժբախտ վերջ պետք է ունենա, թե չէ անպայման կնկարեի: Թող հիշատակ մնար, գոնե մեկ-մեկ կնայեի, կհիշեի»:

Այնուհետև հուշերի հեղինակը շարունակում է.

«Պատմեցի, թե ինչպես համաշխարհային առաջին պատերազմի ժամանակ ռուսական բանակի սպա Տեր-Առաքեյանը գերի է ընկել ու թուրքերի ձեռքը: Երեք ասկյարի հանձնարարում են տանել դաշտ ու գնդակահարել... Երբ տեղ են հասնում, ասկյարներից մեկը Տեր-Առաքեյանին հարցնում է, թե սենյակուց առաջ ի՞նչ խնդրանք ունի: Նա խնդրում է թույլ տալ իրեն մի երգ երգել: Թույլ են տալիս: Մեջքով դեպի պինվորները, երեսը դեպի դաշտերը, ծառերը, ծաղիկները, սարերն ու ձորերը, Տեր-Առաքեյանը երգում է «Կե յամանը»: Երբ վերջացնում է, պինվորներից մեկը, որ գլխավորն է լինում, ասում է. «Գնա՛, ախպեր ջան, կյանքդ քեզ հալալ...»: Ու այդպես Վահան Տեր-Առաքեյանը փրկվում է:

Վահան Տեր-Առաքեյանին չի հաջողվում ավարտել կոնսերվատորիան և համալսարանը. նրան 1907 թ. Կորակոչում են բանակ:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի առաջին օրերից Տեր-Առաքեյանը նորից Կորակոչվում է, այս անգամ գործող բանակ, և կռվում է սկզբից ավստրո-գերմանական ռազմաճակատում:

Այստեղ, Գալիցիայում ու Կարպատներում, Բելոստոկյան 50-րդ գնդում ցուցաբերած բազմաթիվ սխրագործությունների և անասելի քաջագործությունների համար նա պարգևատրվել է ցարական Ռուսաստանի այն ժամանակվա բոլոր շքանշաններով:

1915 թվականի հաղթություն տարած մարտերից մեկի ժամանակ Վահանը վիրավորվում է ոտքից ու ձեռքից: Ապաքինվելուց հետո նա վերադառնում է Կորսմաս: Քաջ ու

անվեհեր սպային առաջարկում են ծառայության անցնել կայսերական հատուկ զորագրում, սակայն նա շնորհակալություն հայտնելով հրաժարվում է և, առաջնորդվելով հայրենասիրական բոռն, անդիմադրելի ցանկությամբ, խնդրում է հրամանատարությանը իրեն փոխադրել թուրքական ռավմաճակատ. «Նրանք մեր ժողովրդի թշնամիներն են, ես կուզենայի չափվել հատկապես դրանց հետ», ասում է Վահանը: Նրա խնդրանքը չի մերժվում, և նույն թվականի մայիսից կռվում է թուրքերի դեմ, կռվկասյան ռավմաճակատում:

Իր հոշերում գնդապետ Ա. Մելիք-Փարսադանյանը գրում է. «Թուրքիայի կողմից Ղարսը գրավելուց երեք օր առաջ, ինձ ծառայության գործերով անհրաժեշտ եղավ լինել վորքերի շտաբում, որը տեղավորված էր արանձին շենքում. այն գտնվում էր բերդի ամրոցներից մեկի վրա: Այնտեղ ես ծանոթացա բերդի շտաբի պետ, գնդապետ Վահան Տեր-Առաքելյանի հետ, նրա կրծքին նկատելով Գեորգևյան սպիտակ շքանշանը՝ նույն լույսերի գլխի ընկա, որ ես գործ ունեմ հերոս սպայի հետ, որի ապգանունը ինչ-որ ժամանակ կարդացել եմ ռավմական գործողությունների հաղորդագրություններում, և այժմ անմիջապես հիշեցի:

Խորը հարգանքի ու հիացմունքի լզացումով եմ ես հիշում Վահան Տեր-Առաքելյանին, որի մեջ համեստությունը զուգորդված էր համարձակության, հոգեկան փափկությունը՝ իսկական արիության հետ: Երջապատի նկատմամբ անպարսավ ազնվությունը, վարվելակերպի պարզությունը, անկեղծությունը և դատողությունների սկզբունքայնությունը նրա համար ստեղծել էին համընդհանուր սեր ու հարգանք...»:

Բանակից զորացրվելուց հետո, Վահան Տեր-Առաքելյանը զբաղվել է երաժշտությամբ, մանկավարժությամբ և թարգմանչական գործերով:

Քսանական թվականներից հետո նա երգչուհիներ Հայկանուշ Դանիելյանի և Մուշկամբարյանի հետ Անդրկովկասի մի շարք քաղաքներում տվել է պանապան համերգներ, որոնց աֆիշներից մի քանիսը գտնվում են ՀՍՍՀ գրականության և արվեստի թանգարանում:

Հոկտեմբերյան մեծ հեղափոխության 10-րդ տարեդարձի առթիվ, 1927 թվականին, Վահանը, Սպ. Մելիքյանի և մի քանի ուրիշ անվանի երաժիշտների հետ, մեկնում է Մոսկվա հոբեյանական համերգների, որոնք մեծ հաջողություն են ունեցել: Դրանց վերաբերյալ ժամանակին գրվել է մոսկովյան, երևան-

յան և Թբիլիսիի պարբերական մամուլում: Այդ մասին հիշատակվում է նաև Սպ. Մելիքյանին հասցեագրված Վահան Տեր-Առաքելյանի 21 դեկտեմբերի 1927 թվակիր նամակում, որը հրապարակվել է Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի արվեստի ինստիտուտի կողմից 1964 թ. հրատարակված «Սպիրիդոն Մելիքյան» խորագրով գրքում:

Վահան Տեր-Առաքելյանը ճանաչված, ըստ արժանվույն գնահատված ու սիրված երգիչ, բազմափորձ, անվախ ու անձնուրաց զորական լինելուց բացի, նաև տաղանդավոր թարգմանիչ էր, շնորհալի արձակագիր ու բանաստեղծ: Նա ռուսերենից հայերեն է թարգմանել Բորիս Գորբատովի «Բջիջը», Իոհանես Բեխերի «Լյուպիտ կամ միակ արվարացի պատերազմը», Դ. Մ. Ֆորմանովի «Խռովությունը», Բադակի «Բուլշևիկները պետական դումայում» վեպերը և այլն:

Վահանի գրչին են պատկանում 60-ից ավելի գործեր, որոնք թարգմանված են ռուսական և արևմտաեվրոպական կլասիկներից: Դրանց մեջ ուշագրավ է հատկապես Լև Տոլստոյի «Աննա Կարենինա» վեպի անպղծական թարգմանությունը, որը վերահրատարակվել է մի քանի անգամ և այժմ էլ պահպանում է իր թարմությունն ու բուրմունքը: Նույն ուժով ու վարպետությամբ է թարգմանված Յարոսլավ Հաշեկի «Քաջ պինվոր Շվեյկի արկածները», Բելլա Իլեչի «Տիսան բոցերի մեջ», Յասենսկու «Ես այրում եմ Պարիզը» գրքերը և այլն:

Նա թարգմանել է նաև մի շարք բանաստեղծություններ Պուշկինից՝ «Գյուղը», «Մարգարե», «Խարդավանք», «Կյանքի սայլը», «Փառքի տենչ», «Սիբիր դեկաբրիստներին», «Անչար» և այլն:

Բացի դրանցից Տեր-Առաքելյանը թարգմանություններ է կատարել նաև Վ. Մայակովսկուց և Եսենինից:

Տեր-Առաքելյանը հեղինակ է «Գրպ», «Դեպի նոր կյանք», «Կարմիր դրոշ», «Նեռի ծնունդը», «Անմահ կայծը», «Կաթնաղբյուր», «Թալանի վանքը» և մի քանի այլ պատմվածքների, որոնք լույս են տեսել տարբեր ժամանակներում և կարդացվում են մեկ շրջով:

Հ. Բաբաջանյանը, բնութագրելով Վահան Տեր-Առաքելյանի չափածո գործերը, մասնավորապես գրել է. «...Համերգից հետո Թումանյանը Կոմիտասին ու Վահանին իր տունը տարավ»: Շարունակելով իր միտքը՝ Բաբաջանյանը նշում է. «Թումանյանը Վահանին գնահատեց ոչ միայն որպես տաղանդավոր երգչի, այլև հիացավ նրա բանաստեղծական շնորհքով»:

Ես մի չոր ծառ էի,
Դուն գարնան արև,
Քո սիրով ծաղկեցավ,
Իմ ճյուղն ու տերև:

Հոգվածագիրը այնուհետև շարունակում է.
«Կոմիտասի ջրթներից լսելով Վահանի այս
քառատողը՝ Թումանյանը բացականչել է.

— Ի՞նչ գեղեցիկ համեմատություն, ի՞նչ
խորություն ու պարզություն, ես մեծ սիրով
իմ անունը կղնեի այդ տողերի տակ»:

Վահանը միաժամանակ ջերմ հայրենասեր
էր, ակտիվ հասարակական գործիչ և վայել-
յում էր Հայաստանի ու թիֆլիսաբնակ հայ և
այլ ազգի մտավորականության սերն ու հար-
գանքը: Նա ստեղծագործական ու ընկերա-
կան մտերմիկ կապերի մեջ է եղել Եղիշե
Թադևոսյանի, Փ. Թերլեմեզյանի, Ս. Բարխու-
դարյանի, Ե. Չովուռյանի, Ռոմ. Մելիքյանի,
Մարտին Մալմանյանի, Վռ. Կոստանյանի,
Գ. Լևոնյանի, Վահրամ և Վրթանես Փափազ-
յանների, Մ. Սարյանի, Մ. Աղայանի, Շարա

Տայանի, Հայկանուշ Դանիելյանի, Սպ. Մե-
լիքյանի, Նիկողայոս և Արմեն Տիգրանյան-
ների, Նար-Դոսի, Հակոբ Հակոբյանի, Ե.
Չարենցի և այլ մտավորականների հետ:

Նա հանդիպումներ է ունեցել Ավ. Իսա-
հակյանի հետ, այդ մասին գրել է հուշեր, ո-
րոնք տպագրվել են մամուլում: Դրանց բնա-
գրերը նույնպես գտնվում են ՀՍՍՀ գրակա-
նության և արվեստի թանգարանում:

1941 թվականին, երկարատև հիվանդու-
թյունից հետո, Վահան Տեր-Առաքելյանը իր
մահկանացուն կնքեց Ռուսաստանի Ուխտա
քաղաքում:

Վահան Տեր-Առաքելյանը իր մշակութային
և հայրենանվեր գործունեությամբ կարևոր
ավանդ է մուծել հայ ժողովրդի լուսավորու-
թյան ու հայ հոգևոր արժեքների տարած-
ման գործում և իբր այդպիսին արժանի է
ամենայն գնահատանքի ու մեծարանքի:

ԱԼԲԵՐՏ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

